

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran /June 2018, c. 4, s.1: 383-390

Kitap Tanıtımı / Book Presentation

Sıddık Baysal, Kur'an'da ve Tefsirlerde Yönetmel Kavramlar- I Ulu'l-Emr Kavramı, Bilge Matbaacılık, Ajans ve Reklamcılık, 1. Baskı, Ankara 2016

Murat BIYIKLI

Araştırma Görevlisi, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, İslami İlimler

Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Research Assistant, Niğde Ömer Halis Demir University, Faculty of

Islamic Science, Department of Islamic History

Niğde / TURKEY

muratbiyiklimuratbiyikli@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3432-3727

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı / Book Presentation

Geliş Tarihi / Date Received: 01 Mart / March 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 30 Mart / March 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Biyıklı, Murat. "Sıddık Baysal, Kur'an'da ve Tefsirlerde Yönetmel Kavramlar- I Ulu'l-Emr Kavramı, Bilge Matbaacılık, Ajans ve Reklamcılık, 1. Baskı, Ankara 2016". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4, sy. 1 (30 Haziran 2018): 383-390.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Hız. Peygamber'in ardından kimin geleceği, hilafetin Kureyşliliği meselesi ki bu teorem Kureyş dışındakileri meseleden uzak tutsa da muhacirler arasındaki rekabeti ortadan kaldırmamıştır. Hilafet Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman döneminden itibaren Hz. Ali dönemine kadar iç savaş çıkaracak bir müessese olmuş, Emeviler'de saltanata dönüşmüş, Abbasiler de bunu devam ettirmiştir.

İtikâdî fırkaların kaynağı da hilafet meselesidir ve bu fırkalar kendilerini Kur'an ve Sünnet'e dayandırmışlardır. İktidarı ele geçiren itikâdî anlayış diğerini ötekileştirme politikası izlemiştir. Bu da beraberinde itikâdî fırkalar arasında çatışma getirmiştir. Birbirlerini tekfire kadar gitmişler, kendilerinin haklı olduklarını gösterme adına Kur'an ayetlerini farklı yorumlamışlardır. İslam'ın tarihinden koparılarak yapılan bu okuma şekli anakroniktir.

Gerek İslam Tarihi, Mezhepler Tarihi gerekse Tefsir alanı bu konuyu daha ilk zamanlardan beri sürekli irdelemiş, bu konu üzerine yazılar yazılmış, düşünceler serdedilmiş, konuşmalar yapılmıştır. Her alan konuya farklı yaklaşmış, her yaklaşım farklı bir bakış açısı getirmiştir. Baysal tarafından yapılan önsöz, giriş, üç bölüm, sonuç, özet ve kaynakçadan oluşan bu çalışma da hilafet meselesi ulu'l-emr kavramı bağlamında farklı bir bakış açısıyla ele alınmakta disiplinler arası bir yaklaşımla konu tahkik edilmektedir. İtikâdî fırkaların düşüncelerini teyit için referans gösterdikleri ayetlerin ve diğer nasların, tefsirlerde ne şekilde ele alındığını işlemektedir.

Ulu'l-emr Kur'an'ın ilk muhataplarınca seriye komutanları olarak anlaşılmasına rağmen zamanla anlamı genişlemiştir. Kimi çevrelerce siyasi kadrolar, idari ve askeri amirler, sendika baro ve oda başkanları gibi her türlü sivil veya resmi önderler ulu'l-emr addedilmiştir. Günümüzde ulu'l-emr bütün otoriteyi içermektedir. Peki, aslında ulu'l-emr kimdir bu çalışma bütün yönleriyle bunun üzerinde durmaktadır.

Baysal giriş bölümünün birinci kısmında araştırmanın konusu, amacı ve sınırlarını belirlemektedir. H. 3.-4. asırları farklı fırkalardan seçilen müfessirlerin ulu'l-emre yaptıkları açıklamalar, yorumlar ve yorumlarını etkileyen faktörler çalışmanın konusu olarak öne çıkmaktadır. Müfessirlerin yorumlama yaparken kendilerini etkileyen bütün faktörleri de dikkate alarak yansıttıkları yorumu ortaya koymak çalışmanın amacı olarak tebeyyün

ederken; Baysal, amacının düşünce ekollerini yargılama ya da ayrıştırma olmadığını kesin bir dille ifade etmektedir. Sınırlama ise sadece tefsirinden yararlanılacak olan müfessirler ile yapılmaktadır (Taberî, Maturîdî, Cessas, Ragıp el-İsfehânî, Ebu Bekir İbn Arabî, Kadı Abdülcabbar, Zemahşerî, Kummî, Tabresî). Zira bunlar belirli fırkaların tefsir sahasındaki zirve isimler olarak teberrüz etmektedir. Çalışmada genel olarak bu müfessirlerin eserlerindeki ulu'l-emr kavramı üzerinde durulmaktadır. Burada bu çalışmanın disiplinler arası bir çalışma olduğunu zikretmemiz önem arz etmektedir. Çünkü Baysal, çalışmada müfessirlerin ulu'l-emr kavramına yaptıkları yorumları etkileyen çevresel faktörleri serdederken tarih ve kelam kaynaklarına müracaat etmektedir. Baysal girişin ikinci kısmında araştırmanın kavramsal çerçevesi ve metodunu vermektedir. Klasik eserlerde ulu'l-emrin medlulü umera olarak belirtilmekteyse de modern yaklaşımlarda din bilginleri, düşünürler, kanaat önderleri, bürokratlar, yargıçlar, genel manada liderlik konumuna sahip olanlar da dâhil edilmektedir. Muhammed Esed bu kavrama “ kendilerine otorite emanet edilmiş her birey veya zümre ” anlamını yüklemiştir. Şia'ya göre ulu'l-emr “Bâtını bilen masum ehl-i beyt imamlarıdır.” Tasavvufta ise “Şeyh”, “Mürşit” terimlerine tekabül eder. Baysal'ın farklı alanlardan verdiği ulu'l-emr kavramı neredeyse bütün liderlik kavramlarını kapsamaktadır. Bu yüzden Baysal birinci bölümü tanıtırken de söyleyeceğimiz gibi bu bölümde yönetsel kavram ve terimleri adeta bir dilbilimci gibi işlemekte, Firavun, Nemrut, Karun, Mele gibi sosyo-politik ünvanları; kabile, nedve, şeyh gibi sosyolojik ve politik terimleri ulu'l-emr bağlamında değerlendirmektedir. İkinci bölümde veli, ulu'l-emr, halife, imam kavramlarını ve bu kavramlara mezheplerin yüklediği anlamı anakronik okumalar ışığında tahlil etmektedir. Bu çerçevede Baysal'a göre araştırmanın önemi iktidarın ulu'l-emr için anakronik okuma yapmasının gerekliliği, bunun için de müfessirlerin iktidar adına izlediği yöntemde tezahür etmektedir (s. 15).

Birinci bölümde ulu'l-emr kavramının tarihi arka planından bahseden Baysal'a göre Kur'an Arap toplumun yaşadığı fiziki ve kültürel coğrafyadan bağımsız bir dil kullanmamıştır. Kur'an hitap ettiği toplumun hafızasındaki Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. Yusuf, Nemrut, Firavun gibi otorite simgelerden yararlanarak ulu'l-emr kavramına anlam yüklemiştir (s. 18). Bu simgeler

seciye, yetenek bakımından zıt karakterler bile olabilmektedir. Kur'an ulu'l-emr kavramı yerine farklı kavramlar da kullanmıştır. Firavun, Nemrut gibi zorba idarecileri isimleri ile değil Melik (Kral) tabiriyle; bir zihniyet veya şahsa izafe edilen, toplumu peygamberlere karşı kıskırtan Karun ve Haman gibi kibirli kimseleri Mele tabiriyle zikretmektedir. Bunlar idarecilerin nasıl kişiler olmaması yönünde verilmektedir. Şu halde kibirli, müsrif, ahlaksız, zalim kimseler ulu'l-emr olamazlar (s. 26).

İslam öncesi Araplar'ın yönetmel örgütlenmelerini de ulu'l-emr bağlamında ele alan Baysal 'Şeyh' ve 'Nedve' kavramları üzerinde durmaktadır. Kabile deve göçebeliği sebebiyle bağımsızdı. Bu yüzden otorite tek bireyde toplanmamış aksine sınırlı olarak idaresi, bilgisi, yeteneği, nüfuzu yüksek olan en yaşlı üyelere verilmişti. Şeyh olan bu kişi danışarak iş yapar, karar alırdı (s. 29). Nedve uygulaması sonucunda da Abdumenaif oğulları ile Abdudde rekabet halinde olmuştur. Ficar savaşları ile Beni Ümeyye ve Beni Haşim arasındaki rekabetin kökeninde yatan ana saik budur. Bu rekabettendir ki idare nedve üyesi olan şeyhlere taksim edilmiştir. Kusay'ın Mekke'nin idaresini oğluna vasiyetle bırakması istisna Araplar'da kabile idaresi hiçbir zaman tevarüs yoluyla babadan oğula geçmemiştir. Kusay'ın karizmatik kişiliğine duyulan saygıdan dolayı bir süre uygulanan bu durum hilafetin kureyşliliği düşüncesinin tarihsel zemininde durmaktadır (s. 33). Bunlara binaen Baysal'da Kur'an'ın Mekke sitesinin dayandığı siyasal toptan reddetmediği, ulu'l-emr kavramını inşa ederken mevcut sosyo-politik yapının İslam'a aykırı olmayan motiflerinden yararlandığı kanısı oluşmuştur.

İkinci bölümde ulu'l-emr kavramının analitik incelemesini yapan Baysal, ulu'l-emri ehlu'l-emr şeklinde emrin erbabı yani yönetim işinin uzmanı veya bu işe liyakati olan kişiler anlamında okumanın sakıncası olmadığını ulu'l-emrle aynı anlama gelen veliyu'l-emr'den hareketle 'ulü' yerine 'velâyet' kavramı da konulabileceğini söylemektedir (s. 39). Ulu'l-emri tahlil için önce 'Velâ' kelimesini tahlil eden Baysal, 'Emr' kavramını da tahlil ederek bütünsel anlamı sağlıyor. Kur'an'da da geçen 'Emr' kavramının Allah'ın yerdeki ve gökteki hâkimiyetiyle alakası tezahür ediyor. Baysal emri üstlenen idareci ya da toplumsal sorumlulukları bulunan ama resmi sıfatları bulunmayan sivil otoritelerin, sosyal sorunları ilgili toplum kesimleriyle istişare etmek zorunda olduğunu söylüyor. Fiilin i'timar sıygası, istişarenin

emr lafzının doğasında var olduğunu gösterir. Bu ilişkiler ağı içinde yükselen egemen otoritelerin kimliğine dair Kur'an'ın tanımı ululmer'dir (s. 58). Kur'an'da ulu'l-emr kavramı Nisa suresi 59 ve 83. ayetlerde geçmektedir.¹ Baysal ayetin iniş sebebi hakkında var olan iki farklı rivayeti zikretmektedir. Bu ayetlerde maruf olan şeylerde itaat edilmesi gerektiği hususunda durulmaktadır. Ulu'l-emr terkibi Kur'an'da ilahi kudret tarafından geçmişteki Arap kültür ve geleneği de dikkate alınarak seçilmiştir. Emir emanettir, emanete ihanet edilmemelidir (s. 61). Ulu'l-emr kendisine danışılan konuları çözüme kavuşturabilmesindedir ki sadece siyasi otorite değil aynı zamanda bilgin ve fakihdir. Zira Nisa suresi 83. ayet sorunu içlerinden istinbat sahiplerine götürmelerini talep etmektedir. Baysal resulün tekil, emir sahiplerinin ise çoğul olduğunu şu halde ulu'l-emrin birden fazla ve resmi önderlerin yanında sivil önderleri de istinbat ettiğini belirtmektedir (s. 63). Baysal'ın kitabın da ikinci bölümün de asıl konusu ve amacı olan müfessirlerin ulu'l-emre dair yorumlarını bu aşamada serdettiğini görüyoruz. Müfessirlere göre komutanlar, idareciler, âlimler, fakihler, hayır sahipleri ulu'l-emr olarak izhar olmaktadır. O halde ulu'l-emr yukarıdaki kanıyı destekler mahiyette yalnız siyasi ve idari kadrolar değildir. Çünkü istinbat yeteneğinin şart koşulması, kavramın anlam sahasına ilim adamlarının ve fakihlerin de dâhil edilmesini gerektirmektedir (s. 69). Ancak emir olmak için âlim olmak ön koşulu ileri sürülemez. Âlim olmayan emirlerin ulu'l-emr olmadığını söylemek de doğru olmaz. Ragıp el-İsfehânî ulu'l-emrin birinci sırasında peygamberleri, ikinci sırasında insanların dış dünyalarında otoriteleri geçerli olan yöneticileri, üçüncü sırada seçkinlerin iç dünyasına hükmedebilen bilgeleri, son sırada ise otoriteleri sadece halkın iç dünyasında geçerli olan vaizleri addetmektedir. Şiilere göre ise ulu'l-emrden ehl-i beyt imamları kastedilmektedir. Allah sadece masum olan, zahiri bildiği gibi olayların batinını da bilen hata ve günahattan beri olan birini imam olarak belirler. Bu nitelikler ne ümerada ne de ulemada bulunur. Âl-i Muhammed'in arı ve berrak soyuna özgüdür. Anlaşmazlığı onlara havale etmek peygambere

¹ “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin Rasul’e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin.....(Nisa Suresi 59) Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Hâlbuki onu Rasulullah’a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mana ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlardı. Size Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz. (Nisa Suresi 83).

göndermekle birdir. Çünkü imamlar onun şeriatının koruyucusu ve ümmetine olan halifeleridir (s. 73). Baysal, bu nazariyeye cevap olarak Maturidî ile Cessas'ın görüşlerini ele alıyor ve Şiiiler'in indirgemeci bir yaklaşımı mezheplerin siyasi görüşünü ispat sadedinde tercih ederken; Sünni müfessirlerin ise kavramın anlamlarını genişletmeyi ve ona yeni anlamlar yükleyerek teori üretmeye uygun epistemolojik ortam oluşturmayı benimsedikleri kanısına ulaşıyor (s. 75).

Bundan sonra ulu'l-emrin halife karşılığını ele alan Baysal, halife ve hilafet kavramı üzerinde duruyor. Önceki kavramlarda olduğu gibi bu kavramları da dilbilimsel yönden irdeliyor. İlk defa 'Halifet-i Rasulüllah' tabiriyle Hz. Ebubekir zamanında kullanılan hilafet kavramı, müfessirlerin bakış açısıyla ele alınıyor. Kur'an'da halife ile kast edilen cinlerin yerine geçen insan yani ilk halife Adem'in olduğunu söyleyen olduğu gibi cinlere halef olmanın dışında insanın kendi türüne de halef kılındığını düşünen müfessirler, Adem'den önce nice Ademlerin geldiğini bunların varlığının son bulmasıyla Adem'in yaratıldığını zikrediyor. Baysal bu halifelerin görevinin Allah'ın şeriatını uygulamak böylece yeryüzünü ıslah etmek olduğunu söylüyor. Allah'ın indirdiği ahkamı uyguladığı ve keyfi davranmadığı içindir ki insan Allah'ın yeryüzündeki halifesi olmaktadır (s. 83). Halife kavramından sonra hilafet kavramı da müfessirlerin yorumlarıyla tahlil ediyor (s. 88-89).

İkinci bölümün son konusu olan ulu'l-emrin imam karşılığını değerlendiren Baysal, önce imam ve imamet kavramlarına açıklık getiriyor. Liderlik tabirlerini içeren bir tanımlamadan sonra siyasi olarak imametin Müslüman toplumun devlet başkanlığı görevine delalet ettiği, büyük imamlığın ise Peygamber'e halef olarak din ve dünya işlerinde insanlara reis olmak olduğu sonucuna ulaşıyor (s. 92). Sözlük anlamı açısından hilafet kavramıyla zıt olan imamet kavramı da siyasal anlam olarak hilafetle aynı anlamı istiaab ettiği izhar ediliyor.

Kitabın üçüncü yani son bölümünde imamet anlayışının Sünni ve Şii tefsirlerdeki yansımaları ele alan Baysal, Şia düşüncesini daha önce de ele aldığı gibi yineliyor. "İmam'ın özünde arınmışlık, korunmuşluk, fazilet, mucize ve yeganelik gibi birtakım özel ruhsal ve dini ayrıcalıkları taşıması gerekir. Kısaca o bir fazilet abidesi olmalıdır." ifadeleriyle Şia düşüncüyü

özetliyor. Ehl-i Beyt'in Şia'ya göre kim olduğunu ve imamete layık olanın Ehl-i Beyt olduğu ve bunun da Hz. Ali ile başladığının Kur'an'da geçen delili hususlarını açıklıyor. Burada tekrara düşen Baysal, konuyu adeta mezhepler tarihçisi gibi ele alıyor. Çalışma bu aşamada disinlinler arası bir mahiyet arz etse de başta belirtilen sınırlılığını aştığı kanaati hâsıl oluyor.

Baysal Şia'nın merkezden uzaklaştırılmasından dolayı bir yönetim teorisi geliştirdiğini bunun da siyasi nitelikli pek çok ögenin dinselleştirilmesine yol açtığını söylüyor. Baysal'a göre Şiiler çareyi adaletten uzak dünyada adaleti sağlayacak karizmatik bir lider tasavvurunda bulmuşlar, öteki olmanın neden olduğu psikolojinin etkisiyle her fırsatta mevcut durumu tenkit etmiş ama ideallerini siyasi başarıya dönüştüremediği için de beklentilerini geleceğe ertelemek durumunda kalmıştır (s. 115).

Üçüncü bölümde ikinci olarak Sünni imamet doktrinini ve Sünni tefsirlerdeki yansımalarını ele alan Baysal, Sünni kesimin imamet tanımını seçim hariç Şia'nın tanımıyla neredeyse aynı tutmaktadır. Çünkü Sünni kesimde ilgili görevi bir kabileye tahsis etmiştir (s. 116). Kur'an'da imamet kavramı sadece tekil değil aynı zamanda çoğul kalıbıyla da kullanılmıştır. Taberî yönetim işinin tek kişide olsa da bunun bir ekip işi olduğunu ve örneğinin Firavun'un yardımcı aristokratlarından, sihirbazlarından, rahiplerinden oluşan ekip olduğunu söylüyor. Baysal, Taberî'nin Cessas'ın imamet üzerine yorumlarından hareketle imamete, dini korumak ve dünyayı imar etmek üzere nübüvete hilafeten oluşturulmuş bir görev olarak bakıyor (s. 124). Akabine Sünni doktrinde " İmamlar Kureyştendir" anlayışıyla Şia'nın " İmam Ehl-i Beyt'ten olmalıdır" anlayışını mukayese eden Baysal, Hz. Ebubekir'in Benî Saide toplantısında nasıl halife seçildiği vakiasını değerlendiriyor (127- 146).

Üçüncü bölümün son konusu olarak Mutezilî siyasi düşünce Mutezilî tefsirlerdeki izharını ele alan Baysal Hasan el-Basri'nin büyük günah işleyen hakkındaki görüşlerine Mutezilî düşünce ile mukayese için yer veriyor. Mutezilî düşüncenin kurucusu Vasıl b. Ata'nın görüşlerini ve bu görüşleri yaymak için yürüttüğü politikayı bir Kelamcı ve Mezhepler Tarihçisi uslûbuyla anlatıyor (s. 147). Mutezile imamette Kureyşlilik şartı bağlayıcı olmadığı gibi iktidarın Kureyşli olması halinde bu kabilenin sosyo-ekonomik

ve siyasi nüfusunun hükümeti denetleme imkânını zorlaştıracığı dolayısıyla Kureyşli olmanın hilafette öncelik değil; aksine imtiyaza mani bir vasıf olarak kabul edilmesi gerektiğini iddia ediyor. Tam tersi düşünen (ki yukarı zikretmiştik) anlayışı da mukayeseli değerlendirdikten sonra efdalin ve mefdulün imameti konularını ele alıyor (s. 156-169). Efdal olanın imam olmasının gerektiğini savunan Basra Mutezile'sine karşı mefdulün imamet görevine getirebileceğini savunan Bağdat Mutezile'sini ve dayanak gösterdiği ayetleri değerlendiriyor.

Baysal kitabın sonuç bölümünde Nedve'ye, mülke ve mülkün sahibine, mülkün sahibinin dünyada velayet verdiği ulu'l-emr kavramına, bu kavramın anlamına ve anlam genişlemesine, bu kavram yerine kullanılan hilafet ve imamet gibi diğer mefhumlara, bu mefhumlara Sünni ve Şii müfessirlerce yüklenen anlamlara tekrar mahiyetinde kısaca yeniden değiniyor. Özet bölümünde ise müfessirlerin ayetleri yorumlarken anakronik okuma yapmasına neden olan harici sebepleri değerlendiren Baysal çalışmada ulu'l-emr kavramının nüfuz sahibi diyebileceğimiz bütün önderleri anlattığı sonucuna ulaşıyor.

Eser okuyucuya dilbilimciler tarafından yazılmış bir kitap hissini veriyor olmakla beraber alan terminolojisine hâkim olmayanlar için ağır bir üslup içeriyor. Bazı yerlerde tekrarların, cümle bozukluğunun olması (s. 116, 168), dipnotların kullanımında az da olsa hatalarının bulunması (s. 138, 144, 166), konulara başlık verme de bize göre eksiklik olması (Örneğin Haricilerden bahsederken bir konu başlığı verilebilirdi s. 155) sonraki basımda düzeltilmesi gereken gülün küçük tikenleri misali teccüm ediyor. Titiz ve yoğun bir çabanın ürünü olduğu aşikâr olan, kaynakçasıyla dikkat çeken ve okuyanı üslup olmasa da konu olarak sürükleyecek olan bu güzel çalışma kanaatimizce alanındaki boşluğu doldurmada büyük bir katkı sağlayacaktır.